

Wstęp

Prawo autorskie jest instrumentem polityki kulturalnej w tym sensie, że z jednej strony musi zapewniać należyłą ochronę twórcom tak, aby ich stymulować do twórczości, z drugiej strony musi zapewniać w miarę łatwy dostęp społeczeństwa do dóbr kultury. Tę funkcję prawa autorskiego najlepiej oddaje Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ z 10.12.1948 r.¹, stanowiąc, że każdy człowiek ma prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa, do korzystania ze sztuki, do uczestniczenia w postępie nauki i korzystania z jego dobrodziejstw (art. 27 ust. 1). Zarazem jednak, zgodnie z ust. 2, każdy człowiek ma prawo do ochrony moralnych i materialnych korzyści wynikających z jakiegokolwiek jego działalności naukowej, literackiej lub artystycznej. W końcu XX wieku zauważalne stały się poszukiwania nowej filozofii prawa autorskiego, opartej o funkcje, jakie miałyby pełnić to prawo we współczesnym świecie. Postulowano ujmowanie prawa autorskiego w szersze ramy prawa informacyjnego, względnie położenie większego nacisku na gospodarcze funkcje tego prawa, czy też znaczne ograniczenie praw bezwzględnych i zastępowanie niektórych uprawnień majątkowych roszczeniem o wynagrodzenie². W początkach XXI wieku widoczne staje się podawanie w wątpliwość ustawowej konstrukcji autorskich praw majątkowych. Pomimo literalnego brzmienia art. 17 pr. aut.³, traktującego równoważnie wyłączone prawo twórcy do korzystania z utworu, rozporządzania nim na wszystkich polach eksploatacji i do wynagrodzenia za korzystanie z utworu, rola i funkcja prawa twórcy do wynagrodzenia zdaje się tracić na znaczeniu. W dużym stopniu postęp

¹ Zob. *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka. Księga jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, t. II, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 16. Na ostateczną redakcję art. 27 znaczny wpływ mieli przedstawiciele Francji, którzy akcentowali m.in. konieczność zagwarantowania twórcom i wynalazcom słusznego wynagrodzenia (zob. też M.K. Kolasiński, *Ochrona własności intelektualnej a prawa człowieka*, KPP, z. 3, 2008, s. 743).

² Zob. E. Traple, *Ustawowe konstrukcje w zakresie majątkowych praw autorskich i obrotu nimi w dobie kryzysu prawa autorskiego*, Kraków 1990, s. 7 oraz podana tam literatura.

³ Ustawa z dnia 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2006 r. Nr 90, poz. 631 z późn. zm.); dalej: pr. aut. albo ustawa z 1994 r.

techniczny i zwiększająca się możliwość cyrkulacji utworów powodują, że prawo autorskie staje w obliczu nowych wyzwań, związanych zwłaszcza z koniecznością „pokonania” nowoczesnych technologii, a przynajmniej odpowiedzialnego zmierzenia się z nimi bez uszczerbku dla praw twórców. W świetle stanowiska, że prawo autorskie nie powinno „ulegać” nowoczesnym środkom przekazu jako narzędziom służącym korzystaniu z utworów zarówno w sferze masowej, jak i w zakresie prywatnym, należy podnieść rangę prawa twórcy do wynagrodzenia jako głównego instrumentu zachowania prawa autorskiego co najmniej w obecnym kształcie ustawowym.

Jak należy wnioskować z dotychczasowego dorobku doktryny, zagadnienie prawa twórcy do wynagrodzenia z reguły nie stanowi samodzielnego przedmiotu rozważań, lecz jest rozpatrywane na marginesie innych instytucji prawa autorskiego. Wydaje się zatem, że na skutek takiego podejścia do kwestii prawa do wynagrodzenia akcentowane i „faworyzowane” są jego różne – czasem selektywnie wybrane – aspekty. Najczęściej problematyka prawa do wynagrodzenia podejmowana jest w związku z dozwolonym użytkowaniem chronionych utworów, przejściem autorskich praw majątkowych i pojęciem naruszenia autorskich praw majątkowych, zwłaszcza w obszarze mediów elektronicznych (w szczególności w Internecie). Prawo do wynagrodzenia „obserwowane” z punktu widzenia różnych co do funkcji i znaczenia obszarów prawa autorskiego, nie jest stawiane nigdy w centrum tego prawa, lecz traktuje się je raczej jako – niekiedy problematyczną – „składową” danej instytucji. Nierzadko można odnieść wrażenie, że marginalizowanie znaczenia prawa do wynagrodzenia wynika jednak nie tyle z kryzysu prawa autorskiego i tendencji do powszechnego, natychmiastowego i nieodpłatnego udostępnienia społeczeństwu wszelkich rezultatów myśli ludzkiej, ale z obiektywnych trudności związanych z poszukiwaniem doskonałej technicznej formy pobierania wynagrodzeń z tytułu masowego użytku utworów.

Wobec zjawisk tego rodzaju można jednak postawić tezę, że materia ustawowa winna skupiać się na wskazywaniu w tym zakresie zadań, które powinny być rozwiązywane w sensie technicznym, szczegółowym na poziomie aktów wykonawczych. Jednocześnie odrębnego traktowania wymaga kwestia ochrony autorskich praw majątkowych przed naruszeniami, którym sprzyja bez wątpienia zjawisko digitalizacji utworów oraz kwestia realizacji prawa twórcy do wynagrodzenia, mogąca służyć powstrzymaniu naruszeń praw. Powszechna obecnie (faktyczna i potencjalna) dostępność utworów w postaci cyfrowej na skalę międzynarodową może oczywiście być argumentem na rzecz udoskonalania instrumentów prawnych chroniących przed naruszeniami praw autorskich, jednakże stanowi też odpowiednią płaszczyznę do wzmocnienia roli, jaką stosowne wynagradzanie twórców odgrywa w procesie zgodnego z prawem korzystania z utworów.

Nieprzypadkowo pkt 10 preambuły dyrektywy 2001/29/WE stwierdza, że autorzy, aby mogli kontynuować swoją twórczą pracę, powinni otrzymywać stosowne wynagrodzenie za korzystanie z ich utworów, a dla zagwarantowania takiego wynagrodzenia konieczna jest właściwa ochrona prawa własności intelektualnej⁴. Stwierdzenie to podkreśla prymat prawa twórcy do wynagrodzenia nad innymi instytucjami prawa autorskiego i służebną rolę wszelkich instrumentów ochronnych, których funkcją jest zachowanie i utrwalanie prawa do wynagrodzenia. Potwierdzają tę tezę możliwości techniczne, jakie obecnie stwarzają np. systemy Digital Rights Management⁵. Wydaje się, że uwarunkowania techniczne przestają być stopniowo przeszkodą w realizacji majątkowych uprawnień twórców. Idea stosownego wynagradzania twórców staje się możliwa do urzeczywistnienia w każdych warunkach korzystania z utworu i nie powinna ustępować łatwiejszej do realizacji idei powszechnego i pozbawionego ograniczeń dostępu do dorobku twórczego ludzkości.

W kolejnych ustawach regulujących materię prawa autorskiego w Polsce można dostrzec odmienne podejście do problematyki prawa twórcy do wynagrodzenia. O ile ustawa z 1926 r. nie odnosiła się wyraźnie do tej problematyki, o tyle w ustawie z 1952 r. przyjęto, iż prawo autorskie obejmuje m.in. prawo do wynagrodzenia za wykorzystanie utworu, co dodatkowo w sferze obrotu prawami autorskimi zostało uzupełnione szeregiem bardzo szczegółowych aktów wykonawczych regulujących stawki wynagrodzeń. Ustawa z 1994 r. odeszła od tego typu interwencji na rzecz swobody umów, zachowując jednakże w art. 17 prawo twórcy do wynagrodzenia za korzystania z utworu. Pomimo licznych kontrowersji wokół pojmowania tego prawa, zagadnieniu prawa twórcy do wynagrodzenia w prawie autorskim nie poświęcono dotychczas w polskim piśmiennictwie żadnej opublikowanej pracy monograficznej, co stanowiło przyczynek do podjęcia próby szczegółowych badań tego tematu.

Niniejsza praca oparta jest na polskich przepisach, piśmiennictwie i orzecznictwie, również w niezbędnym zakresie odnosi się do ustawodawstwa i orzecznictwa unijnego, natomiast jedynie w ramach nakreślenia ogólnego tła do dalszych rozważań zawiera relację z badania europejskich regu-

⁴ Dyrektywa 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 22.05.2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym, Dz. U. UE L Nr 167 z 22.06.2001 r., s. 10.

⁵ Szeroko na ten temat K. Gienas, *Systemy Digital Rights Management w świetle prawa autorskiego*, Warszawa 2008. Autor w szczególności podkreśla, że systemy DRM oferują nieograniczony zakres ochrony i gwarantowania poszanowania woli podmiotów uprawnionych z tytułu praw autorskich, a jednocześnie można wykorzystywać te narzędzia do rozwoju innowacyjności i twórczości (s. 257-259).

lacji prawnych w obranym temacie. Jest to uzasadnione przekonaniem o dostatecznej złożoności i wielowątkowości problematyki prawa twórcy do wynagrodzenia w polskim prawie autorskim. Punkt wyjścia do wszelkich rozważań stanowi art. 17 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 1994 r., zgodnie z którym, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, twórcy przysługuje wyłączne prawo do korzystania z utworu i rozporządzania nim na wszystkich polach eksploatacji oraz do wynagrodzenia za korzystanie z utworu.

Zasadniczą tezę pracy jest pogląd o ujęciu w art. 17 pr. aut. trzech równorzędnych autorskich prawach majątkowych i założenie, iż przepis ten nie reguluje prawa do wynagrodzenia za rozporządzanie utworem, zwłaszcza w kontekście art. 50 pr. aut. Należy podkreślić, że przykładowe wyliczenie pól eksploatacji zawarte w art. 50 pr. aut. w ujęciu obowiązującego prawa nie ma na celu dookreślenia treści autorskich praw majątkowych: jest to norma zmierzająca do porządkowania stosunków kontraktowych, mających za przedmiot rozpowszechnianie utworów. Konsekwencją takiego podejścia jest wyróżnienie prawa do wynagrodzenia *sensu stricto* (objętego art. 17 pr. aut., o charakterze bezwzględny), prawa do wynagrodzenia stanowiącego pochodną prawa do rozporządzania utworem (o charakterze względnym) oraz prawa do wynagrodzenia *sui generis*, obejmującego pozostałe przypadki o niejednorodnym charakterze.

Niniejsza monografia została podzielona na dziewięć rozdziałów.

Rozdział pierwszy został poświęcony zagadnieniom wstępnym i przybliży ogólnie uregulowanie prawa twórcy do wynagrodzenia w trzech polskich ustawach o prawie autorskim, z uwzględnieniem tendencji w zakresie usytuowania i treści prawa twórcy do wynagrodzenia w pozostałych 47 ustawach europejskich.

W rozdziale drugim zarysowano problematykę usytuowania prawa twórcy do wynagrodzenia w konstrukcji autorskich praw majątkowych objętych art. 17 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 4.02.1994 r., z uwzględnieniem możliwości pojmowania tego prawa jako prawa podmiotowego bądź uprawnienia, wraz ze wskazaniem konsekwencji wyboru danej koncepcji.

Rozdział trzeci omawia rozważania na temat prawa twórcy do wynagrodzenia w świetle innych pojęć występujących w art. 17 pr. aut., tj. prawa twórcy do korzystania z utworu i rozporządzania nim na wszystkich polach eksploatacji. Prawo twórcy do wynagrodzenia skonfrontowano także z pojęciami właściwymi kodeksowi cywilnemu, zwłaszcza z regulacją odnoszącą się do prawa własności, w tym pojęciem korzystania i rozporządzania.

Prawo do wynagrodzenia w aspekcie podmiotu prawa autorskiego uczyniono przedmiotem rozdziału czwartego, gdzie m.in. zostały przedsta-

wione szczególne konsekwencje wynikające dla prawa do wynagrodzenia ze zjawiska twórczości wspólnej i pracowniczej, jak i z punktu widzenia organizacji zbiorowego zarządzania prawami autorskimi, będących reprezentantami uprawnionych z tytułu prawa do wynagrodzenia.

W rozdziale piątym omówiono charakter i treść wyłącznego prawa twórcy do wynagrodzenia za korzystanie z utworu w rozumieniu przyjętym w art. 17 pr. aut.

Rozdział szósty przybliżył pojęcia wynagrodzenia w prawie autorskim, przy czym dokonano wyraźnej dystynkcji pomiędzy wynagrodzeniem za korzystanie z utworu w rozumieniu art. 17 pr. aut. a wynagrodzeniem stanowiącym pochodną prawa do rozporządzania utworem.

W konsekwencji przyjętego wstępnie wyróżnienia prawa do wynagrodzenia za korzystanie z utworu w rozumieniu art. 17 pr. aut. jako prawa do wynagrodzenia *sensu stricto*, w rozdziale siódmym, w świetle wspomnianego pojęcia, skoncentrowano się na analizie wynagrodzeń należnych z tytułu dozwolonego użytku chronionych utworów, ze szczególnym uwzględnieniem kwalifikacji prawnej opłat o charakterze rekompensacyjnym.

Problematyka prawa do wynagrodzenia w kontekście obrotu autorskimi prawami majątkowymi stanowi przedmiot rozdziału ósmego. Podjęto w nim próbę określenia dyrektyw słusznego wynagradzania twórcy, także z perspektywy zasad wynagradzania stosowanych przez organizacje zbiorowego zarządzania prawami autorskimi i pokrewnymi.

Ostatni – dziewiąty – rozdział odnosi się do wybranych aspektów ochrony prawa do wynagrodzenia, przy wstępnym założeniu, iż jedynie naruszenie prawa twórcy do wynagrodzenia *sensu stricto* stanowi jednocześnie naruszenie autorskich praw majątkowych.

Obszerność analizowanej problematyki może budzić refleksję, iż niektóre z podjętych w pracy tematów zasługują na szersze omówienie, co w szczególności odnosi się do niezwykle złożonej konstrukcji utworu audiowizualnego, także w sferze sytuacji jego twórców. Przekonanie o konieczności skoncentrowania się na wybranym temacie, jakim jest prawo twórcy do wynagrodzenia – w szerokim ujęciu – spowodowało jednak odstąpienie od kompleksowego przedstawiania zagadnień towarzyszących zasadniczemu wątkowi pracy.

Niniejsza monografia obrazuje stan prawny na dzień 15.08.2012 r.